

تحولات میدانی جدید در سوریه و عراق

امین پرتو*

اشاره:

تحولات میدانی در سوریه و عراق با آغاز سال ۲۰۱۶ میلادی، وارد مراحل جدیدی شده است. نیروهای دولتی در سوریه و عراق، به پیشروی‌های خود، هرچند با سرعتی اندک ادامه داده و گاه به پیروزی‌های قابل توجه نیز دست یافته‌اند. در سوریه برخی کوشش‌ها برای برقراری آتش‌بس محدود در برخی نقاط و امدادسانی به مناطق تحت محاصره به بار نشسته است. این در حالی است که از شدت عملیات بمباران هوایی روسیه در سوریه به دلایلی کاسته شده و آمریکا در حالی که از مداخله وسیع نظامی علیه داعش احتراز می‌کند، همچنان به سیاست ترور سران داعش از طریق بمباران هوایی ادامه می‌دهد. در عراق نیز، حضور نظامی ترکیه در این کشور با مخالفت جدی بغداد مواجه شده و اختلاف میان دولت مرکزی عراق با حکومت اقلیم کردستان بر سر کنترل برخی شهرها، ادامه عملیات علیه داعش و مساله رفراندوم احتمالی استقلال کردستان عراق، شدت یافته است.

مقدمه

با شروع سال ۲۰۱۶ میلادی هم هیچ نشانه‌ای از خاتمه جنگ داخلی در سوریه و عراق دیده نمی‌شود. نه عملیات نظامی طرفین و درگیری علیه یکدیگر منتهی به پیروزی‌های قاطع نظامی شده است و نه امکانی برای دستیابی به مصالحه به نظر می‌آید. در عراق، هدف جنگ نابودی نهایی داعش و ریشه‌کنی آن از قلمرو این کشور تعریف شده است اما هدف در سوریه امکان دستیابی به اگر نه صلح، دست کم آتش‌بسی که از وخامت اوضاع انسانی بکاهد، است. البته وضعیت عراق و سوریه از نظر وخامت اوضاع انسانی با یکدیگر قابل قیاس نیست. تنها در سال ۲۰۱۵ در

سوریه بیش از ۵۰ هزار نفر کشته شده‌اند، در حالی که کل تلفات جنگ داخلی عراق در موج حملات داعش از آغاز سال ۲۰۱۴ تاکنون به ۳۵ هزار نفر می‌رسد. وانگهی وضعیت آوارگان در عراق به وخامت وضعیت آوارگان سوری نیست. در این میان چالشی عمده در سوریه وجود دارد. بشار اسد به روشنی و بارها اعلام کرده که با مخالفینی که مسلح هستند، هیچ‌گاه مذاکره نمی‌کند و همه آنها از نظر او تروریست هستند. مسکو اگرچه اعلام کرده میان ارتش آزاد و مخالفان میانه‌رو مسلح با گروه‌های تروریستی مانند داعش و جبهه نصرت قائل به تمایز است، اما در عملیات نظامی هیچ تفاوتی میان آنها در نظر نگرفته است. مساله توقف درگیری‌ها و برقراری آتش‌بس و ترتیب دادن سازوکاری برای نبرد مشترک اسد و مخالفانش علیه داعش و احتمالاً گروه‌های تروریستی هم‌پیمان القاعده (جبهه نصرت و متحدانش) در شرایطی مورد پذیرش روسیه قرار دارد که مساله برسر کار ماندن یا نماندن

رویارویی با «اقلیم» دچار کرده است.

عملیات هوایی روسیه در سوریه

از ۳۰ سپتامبر ۲۰۱۵ به این سو عملیات نظامی روسیه در سوریه آغاز شده است. پس از گذشت صدور، روسیه به اقداماتی فراتر از بمباران هوایی توسط دست کم ۵۰ هواپیمای تهاجمی و هلی کوپتر مسلح مستقر در سوریه، بمباران هوایی توسط ناوگان بمب افکن استراتژیک خود (توپولوف های ۱۲۲م، ۹۵ و ۱۶۰) و شلیک موشک های کروز از دریای مازندران و مدیترانه دست زده است. بخشی از نیروهای توپخانه ای روسیه در جبهه حمص به گلوله باران شدید مواضع مخالفان دست زدند، به علاوه پس از ساقط شدن سوخو-۲۴ روسیه توسط ترکیه، روسیه اقدام به استقرار سامانه اس-۴۰۰ در سوریه کرده است. پوتین به صورتی آشکار ترکیه را تهدید کرده است که دیگر نمی تواند جنگنده هایش را وارد آسمان سوریه کند. گفته می شود تعداد قابل توجهی از جنگجویان یا همان پیمانکاران امنیتی روس، در نبرد سوریه حضور دارند و دست کم تاکنون نه نفر از آنها - به روایت وال استریت ژورنال - کشته شده اند. روسیه بازسازی پایگاه های هوایی سوریه را نیز بر عهده گرفته است: پایگاه هوایی حما که به سبب عملیات مخالفان تعطیل بود، مجدداً عملیاتی شده و احتمال عملیاتی شدن پایگاه کویرس هم زیاد است. با این وجود با شروع سال ۲۰۱۶ عملیات هوایی روسیه در سوریه، افت قابل توجهی را شاهد بوده و تعداد عملیات روزانه هوایی به شدت کاهش یافته است. برای این کاهش دست کم سه علت محتمل است: یکی مشکلات

اسد به مشکلی ظاهراً لاینحل بدل شده است. چنددستگی در میان مخالفان و اینکه تعداد گروه های مخالف اسد تا دست کم ۵۰۰ گروه برآورد می شود، سوی دیگر مشکل دست یابی به آتش بس و شروع گذار سیاسی در سوریه را نشان می دهد. حتی نتایج اجلاس ریاض برای ایجاد یکدستی میان مخالفان با مخالفت بسیاری از آنان مواجه شد. در این میان، تنها یک نتیجه قابل پیش بینی به نظر می رسد: ادامه جنگ تا مدت زمانی نامشخص. ایالات متحده بر سر کار ماندن اسد تا سال ۲۰۱۷ را بسیار محتمل اعلام کرده است. این بدین معناست که حامیان مخالفان اسد، قصد افزایش کمک های نظامی برای ایجاد تغییری اساسی در صحنه نبرد و برانداختن اسد را ندارند. اسد هم انتظار معجزه های نظامی را ندارد. پیشروی های ارتش سوریه اگر چه کند و با استهلاک قابل توجه خواهد بود اما ادامه دارد. آنچه اسد به دنبال آن است، پیروزی های نظامی است که دست او را برای مذاکرات احتمالی باز تر کند. دست کم اینکه خطر از شهرهای مهمی مانند لاذقیه و دمشق دور شود و مخالفان به میزان هر چه بیشتری به مناطق بدون اهمیت رانده شوند.

در عراق آرایش نیروهای سیاسی و نظامی ساده تر است. با این حال آینده پس از پاکسازی کشور از داعش چندان امیدوار کننده نیست. درگیری هایی میان نیروهای پیشمرگه اقلیم کردستان و نیروهای حشدالشعبی (بسیج مردمی عراق) که از شیعیان هستند، منتهی به کشته شدن تعدادی از دو طرف شده است. برنامه مسلح کردن اهل سنت و گونه ای باز آفرینی شوراهای بیداری به سبب مخالفت دولت مرکزی، تا حد زیادی از دستور خارج شده است. کوشش نیروهای دولتی برای عملیات نسبتاً یک جانبه برای آزادی تکریت، بیجی و رمادی تا حدی با توفیق همراه بود، هر چند کندی عملیات و تلفات قابل توجه دو طرف، ضعف عمده این عملیات بوده است. دولت مرکزی برای عملیات سرنوشت ساز آزادی موصل بدون همراهی «اقلیم کردستان» کاری از پیش نخواهد برد. در این میان ممکن است اقلیم به وسوسه آزادی یک جانبه موصل و در نتیجه تسلط یافتن بر آن دچار شود که حضور نظامی ترکیه در شمال عراق این گمان را تقویت کرده است. این در حالی است که اظهارات مجدد مسعود بارزانی مبنی بر حق کردها برای استقلال از عراق، سفر او به ریاض برای دریافت کمک مالی از عربستان سعودی و هماهنگی هایش با ترکیه برای پیشبرد برنامه استقلال، دولت مرکزی و نیز متحدان آن را به وا همه تجزیه عراق و

مربوط به آماده‌سازی هواگردها که به سبب فشار عملیاتی سه ماه گذشته، دچار مشکلاتی از حیث عملیاتی شدن گشته‌اند؛ دیگری سرمای شدید هوا در کنار ابری و مه‌آلود بودن آن که یافتن اهداف روی زمین را دشوار می‌کند و دیگری - به روایت دبکافیل - تعطیلات سال نوی مسیحی که برای ارتدوکس‌ها دیرتر از سایر مسیحیان برگزار می‌شود و موجب شده تا استراحتی برای نیروهای روسی پس از سه ماه عملیات مدوم در نظر گرفته شود.

عملیات هوایی روسیه در سوریه از سوی مدافعان حقوق بشری با مناقشات جدی روبه‌رو بوده است که در این میان تبلیغات رسانه‌ای گروه‌های مخالف در مورد تعداد تلفات غیرنظامیان بی‌تأثیر نبوده است. اگرچه استفاده از مهمات «غیرهدایت‌شونده» در بمباران هوایی توسط روسیه موجب شده است برخی از عملیات‌ها با تلفات غیرنظامی مواجه شود اما نباید این نکته را از خاطر برد که بمباران هوایی گروه‌های شبه‌نظامی پراکنده که به صورت غیرمنظم در شهرها و روستاها مستقر هستند، حتی اگر مهمات دقیق به کار رود، باز هم به تلفات غیرنظامی به عنوان یکی از نتایج ناخواسته خواهد انجامید. این تجربه پیش‌تر در عراق و افغانستان توسط آمریکا کسب شده بود. با این حال عملیات هوایی که منتهی به کشته شدن «زهران علوش» رهبر «جیش‌الاسلام» و برخی دیگر از فرماندهان شورشیان در حومه شرقی دمشق شد، نمایشی خیره‌کننده و بهت‌آور از دقت عملیات نیروی هوایی روسیه بود. تنها مساله برای تداوم عملیات هوایی روسیه در سوریه هزینه و خسارات این

عملیات است. مطابق با برخی برآوردها هزینه عملیات هوایی روسیه در سوریه، هر روز بین ۲/۵ تا ۴ میلیون دلار است. البته این هزینه به جز هزینه شلیک موشک‌های کروز از راه دور، مربوط به اس.اس.ان ۲۷ ای با نام ناتوی سیزلر^۱ بوده است که هزینه هر فروند آنها بیش از یک میلیون دلار است. البته هزینه مهمات مصرف‌شده به سبب غیرهدایت‌شونده بودن اغلب آنها (بمب‌های سقوط آزاد یا راکت غیرهدایت‌شونده) پایین خواهد بود. تلفات هواگردها هم تاکنون محدود به یک سوخو-۲۴ ساقط شده توسط ترکیه و یک میل-۸ منهدم شده توسط مخالفان بر روی زمین بوده است. این در حالی است که با گذشت بیشتر از سه ماه، همچنان حامیان مخالفان، به ویژه آمریکا و عربستان سعودی از تسلیح مخالفان به موشک‌های دستی ضدهوایی کارآمدی مانند استینگر یا مسیترال خودداری کرده‌اند. گفته می‌شود عربستان به طور جدی قصد ارسال این تجهیزات به سوریه را داشته که با ممانعت جدی آمریکا مواجه شده است. در صورتی که مخالفان به این موشک‌ها دست یابند، عملیات هوایی برای هلی‌کوپترها و نیز هواپیماهای سوخو-۲۵ که سقف پروازی کمی دارند، بسیار دشوار خواهد شد در حالیکه قسمت عمده عملیات پشتیبانی هوایی نزدیک^۲ روسیه توسط این هواگردها صورت می‌گیرد. به علاوه بمباران هوایی باید از ارتفاع بالاتر صورت گیرد که همین مساله از دقت بمباران خواهد کاست. شایعاتی در خصوص احتمال مسلح ساختن مخالفان به موشک‌های ضدهوایی با برد بلندتر مانند سام-۳ تهیه شده از اوکراین هم منتشر شده است که به نظر ساخته و پرداخته دستگاه تبلیغاتی روسیه می‌آید. راهکار دیگر مخالفان حمله زمینی به پایگاه‌های هوایی روسیه از طریق توپخانه یا راکت‌انداز دوربرد است که تسلیح مخالفان با این تسلیحات هم نامحتمل به نظر می‌رسد. پوتین به روشنی اعلام کرده است که با هر اقدامی که امنیت نیروهای روسیه در سوریه را به خطر بیافکند، مقابله مستقیم نظامی خواهد کرد. باید دید که آیا این تهدید شامل انتقال تسلیحات پیشرفته به مخالفان هم می‌شود؟

وضعیت درگیری‌های زمینی در سوریه

با پشتیبانی هوایی روسیه و حمایت نیروهای مقاومت، ارتش سوریه در وضعیتی تهاجمی قرار گرفته است. در جبهه لاذقیه که هم برای

1. S-N-27A Sizzler
2. Close-air-support

اسد و هم برای روسیه، حساس ترین جبهه محسوب می شود، به رغم دشواری نبرد در کوهستان و جنگل، برخی ارتفاعات و روستاهای راهبردی از شورشیان بازپس گرفته شد. اوج موفقیت ارتش سوریه تسلط بر شهرک سلمی در این منطقه است. در جبهه درعا، ارتش سوریه تهاجمی غافل گیر کننده به شهر «شیخ مسکین» انجام داد. با وجود این موفقیت زود هنگام اولیه و تسلط بر غرب و مرکز شهر، مخالفان توانستند در شرق شهر مقاومت کنند و پیشروی ارتش را با وارد آوردن صدماتی بر آن متوقف سازند. در دمشق نیز بیشترین موفقیت ارتش سوریه در حومه شرقی موسوم به غوطه دمشق بود.

کردها تعمد دارند با نادیده گرفتن پیشروی در رقه یا شدادی، به سوی عفرین، منطقه کردنشین در غرب فرات حرکت کرده و گونه ای پیوستگی جغرافیایی در قلمرو کردستان سوریه ایجاد کنند. این حرکت به شدت مورد مخالفت ترکیه قرار دارد و گاه کردهای سوریه در این خصوص مورد تهدید نظامی از جانب آنکارا هم قرار گرفته اند.

در حلب آزادی پیرامون فرودگاه کویرس با ضد حملات ناگهانی داعش مواجه می شود، در خان تومان موفقیت هایی به دست آمده است، هر چند که مقاومت شورشیان، انتظار آزادی سریع و برق آسای حلب را به کلی از چشم انداز دور کرده است. گشودن جبهه های در غرب حلب به سوی تفتاناز و ادلب به امید رفع محاصره فوعه و کفریا هم به کلی دور از ذهن است. در شمال حلب، مقاومت جبل القالی و نواحی پیرامونش، هر کوششی برای رسیدن به نبل و الزهراء، دو شهر علوی نشین در محاصره را با شکست مواجه ساخته اند. در جبهه حما هم پیشروی اولیه مخالفان متوقف شده است. گفته می شود که انتقال موشک های ضدتانک تا از سوی عربستان برای مخالفان به سبب فشارهای آمریکا کاهش یافته است. نگاهی به گزارشات میدانی از فعالیت مخالفان در نیمه دسامبر و نیمه اول ژانویه (اواخر آذر تا اواسط دی) نشان می دهد که کاربرد موشک های تاو کاهش محسوسی یافته و به ندرت از آنها استفاده شده است و مخالفان به موشک های قدیمی و احتمالاً غنیمت گرفته شده از ارتش سوریه مانند مالیوتکا و فاگوت روی آورده اند.

در جبهه حمص، ارتش سوریه توانسته است تهاجم داعش به مسیر حمص - دمشق را متوقف کند. پس از هفته ها نبرد، سرانجام شهر مهین آزاد شد و هم اکنون ارتش حمله به القریبتین برای دور کردن هر چه بیشتر داعش از شهرهای مهمی مانند صدد و قرا و هسته های داعش مستقر در کوهستان قلمون سوریه و لبنان را آغاز کرده است. در نزدیکی شهر حمص، ارتش موفقیت های دیگری کسب کرده

با کشته شدن زهران علوش و فرماندهان دیگر جیش الاسلام و گروه های دیگر، ضربه روحی سنگینی به مخالفان وارد آمد، اگر چه این ضربه منتهی به فروپاشی آنان نشد اما فرودگاه مروج السلطان در این منطقه آزاد شد و حلقه محاصره غوطه شرقی هم مستحکم تر گردید. در قیطره، تمامی دستاوردهای مخالفان در ماه های گذشته با ضد حمله ارتش از میان رفته است و در صورت حمله ای جدید از جانب ارتش، دشواری های بسیاری برای آنها وجود دارد. در دو جبهه حلب و حما، پیشروی ارتش با سرعت کم و محدود ادامه دارد.

گزارش‌ها را اغراق‌آمیز و مسئولیت قحطی را متوجه مخالفان مسلح می‌دانست. در نهایت مواد غذایی به مضایا و نیز کمک‌های انسانی به فوعه و کفریا منتقل گردید.

واپسین بخش تحولات میدانی بر روی زمین در سوریه مربوط به تحرکات یگان‌های کرد و متحدان عرب آنها است. کردها در یورش موفق شدند سد تشرین که در کنترل داعش بود را تصرف کرده و به آن سوی فرات پیشروی کنند. به نظر می‌آید کردها تعمد دارند با نادیده گرفتن پیشروی در رقه یا شدادی، به سوی عفرین، منطقه کردنشین در غرب فرات حرکت کرده و گونه‌ای پیوستگی جغرافیایی در قلمرو کردستان سوریه ایجاد کنند. این حرکت به شدت مورد مخالفت ترکیه قرار دارد و گاه کردهای سوریه در این خصوص مورد تهدید نظامی از جانب آنکارا هم قرار گرفته‌اند. از طرف دیگر برای پیشروی در این منطقه، نیروهای کرد علاوه بر داعش، با نیروهای ارتش سوریه و مخالفان مسلحی مانند ارتش آزاد و جبهه نصرت رودرو خواهند شد.

تحولات میدانی در عراق

مهم‌ترین تحول در عرصه نبرد با داعش در عراق، عملیات آزادی شهر رمادی در غرب بغداد بود. با این حال این عملیات طولانی که هفته‌ها به طول انجامیده، هنوز به نتیجه نهایی نرسیده است و هسته‌های باقی‌مانده داعش در حومه شهر و مناطق اطراف آن به تعداد فراوان حضور دارند و ضربات متعددی به ارتش وارد کرده‌اند. عملیات بمب‌گذاری داعش علیه شهرها هم دوباره آغاز شده و دهها تن در بغداد و مقدادیه کشته شدند. گام مهم دیگر در نبرد با داعش در حاشیه بغداد مربوط به آزادی فلوجه است که قدیمی‌ترین پایگاه داعش در عراق است. دشواری نبرد با داعش در فلوجه به سبب بافت مردمی هوادار این گروه در این شهر چنان است که به مشکلی جدی برای دولت عراق بدل شده است. اما مهم‌ترین عملیات برای عراق، آزادی موصل است در حالیکه برای ارتش مقدور نیست تا خود در موصل وارد عمل شود. میان جلوترین خطوط پیشرفت نیروهای دولت مرکزی در شمال یعنی جنوب شهر حویجه تا موصل کیلومترها فاصله وجود دارد که یا باید این مسیر طولانی از نیروهای داعش پاکسازی شود یا اینکه نیروی ارتش، با همکاری اقلیم کردستان و با انتقال نیرو به قلمرو آن دست به عملیات بزنند. این در حالی است که نیروهای

است. مخالفان در شهرک وعر با قبول آتش‌بس و با امان یافتن، همراه خانواده‌های خود شهر را به سوی مناطق تحت کنترل شورشیان ترک کردند. وضعیت مخالفان در شمال حمص بسیار دشوار است. آنها در منطقه‌ای محاصره شده‌اند که امکان دریافت هیچ کمکی از خارج برایشان وجود ندارد. تنگنا در تأمین غذا، سوخت و از همه مهمتر اسلحه و مهمات برای آنها بسیار جدی است. اینکه وضعیت این منطقه به شکل یک غوطه شرقی یا دوما یا داریای جدید درآید، بسیار محتمل است. اگرچه درگیری ارتش در حلب، حما، لاذقیه و دمشق فعلا تا حدی از فشار بر آنها می‌کاهد.

آتش‌بسی که در وعر به دست آمد، در چند شهر دیگر هم تکرار شده است. عناصر داعش و جبهه نصرت که در اردوگاه آوارگان فلسطینی در جنوب دمشق با نام یرموک مستقر بودند با دولت توافق کرده‌اند تا این منطقه را ترک کرده و با داشتن امان‌نامه، به مناطق تحت کنترل هم‌قطاران خود بروند. در زبدانی و مضایا دو شهرک در قلمون، که در محاصره نیروهای حزب‌الله و ارتش سوریه است، آتش‌بسی به دست آمده که در ازای عدم حمله به فوعه و کفریا پایدار می‌ماند. با این وجود سیاست محاصره به صورت منع ورود مواد غذایی به این مناطق که از سوی دولت سوریه اعمال می‌شود، منتهی به قحطی و گرسنگی همگانی شده است. بالا رفتن آمار تلفات در مضایا بر اثر گرسنگی منتهی به پدید آمدن کمپینی جهانی شد که از دولت سوریه می‌خواست اجازه ورود کمک‌های غذایی ملل متحد به مضایا را بدهد. دولت

اقلیم خود در سودای عملیات مستقل برای آزادی موصل و کنترل آن هستند. پس از عملیات موفق در آزادی سنجار، آنها در یک قدمی تل عفر و در حال تحکیم مواضع خود پیرامون موصل قرار دارند. با حضور نظامی ترکیه در شمال عراق که با مخالفت جدی بغداد مواجه شد، این گمان تقویت شده است که بارزانی خیالات خود برای تجزیه عراق و انضمام موصل به اقلیم را به طور جدی دنبال می‌کند. به ویژه اینکه در سخنانی حق استقلال کردستان و برگزاری حتمی رفراندوم استقلال را تکرار کرد. همین مسئله تنش میان اربیل و بغداد را بالا برده است. این در حالی است که نیروهای کرد با حشدالشعبی در طوزخورماتو نیز در مقابل هم قرار گرفتند که پس از درگیری خونین، آتش‌بس اعلام کردند.

در این میان آمریکا به مداخله محدود خود در عراق ادامه داده است. عملیات مهم آمریکا کشتن ده رهبر داعش در عراق بود. یکی از آنها «شرف المودن» سرکرده داعش بود که با «عبدالحمید اباعود» طراح و عامل حملات تروریستی پاریس ارتباط و همکاری داشت. «سیف الحق سوجان» متخصص هک کامپیوتری داعش، مسئول جعل مدارک و همچنین یک جلالد مشهور با هویت نامشخص داعش از دیگر کشته‌شدگان این حملات بودند. عملیات بسیار مهم دیگر آمریکا حمله هوایی به خزانه مالی داعش در موصل و نابود کردن میلیون‌ها دلار اسکناس موجود در آن بود که از مهم‌ترین منابع مالی این گروه شمرده می‌شد.

نتیجه‌گیری

گرچه پیش‌بینی در خصوص آینده، کاری دشوار و پرمخاطره است اما به نظر می‌آید در سال ۲۰۱۶ هم، جنگ داخلی در عراق و سوریه ادامه داشته باشد. برآورد دولت آمریکا نشان می‌دهد پاکسازی داعش در عراق در سال ۲۰۱۶ به پایان نمی‌رسد و با داعش نیز نمی‌توان به مصالحه رسید. در سوریه، تکرر مخالفان و موضع سرسختانه اسد برای خودداری از کناره‌گیری، به ویژه اکنون که با حمایت‌های نظامی، مخالفان را به عقب رانده و پیروزی‌های کوچک اما متعدد و روبه‌گسترش به دست آورده، احتمال دستیابی به آتش‌بس سراسری را دشوار می‌کند. به نظر می‌رسد پیروزی‌های نظامی دولت سوریه ادامه خواهد یافت اگرچه این پیروزی‌ها زمان‌بر، با استهلاک و تلفات بسیار و حتی گاه بی‌ثبات هستند. این مسئله که شدت گرفتن درگیری میان عربستان سعودی و ایران

می‌تواند موجب افزایش و تنوع ارسال سلاح از سوی ریاض برای مخالفان اسد شود، متغیری سرنوشت‌ساز در تحلیل آینده نظامی جنگ داخلی سوریه است. با این تداوم نبرد، تلفات بیشتر و اوضاع انسانی غیرنظامیان ناگوارتر خواهد شد. به‌رغم این وضعیت، جامعه جهانی و قدرت‌های بزرگ نه فوریتی برای توقف جنگ و نه اراده‌ای برای خاتمه آن دارند. تأسف بارتر اینکه برای برخی از دولت‌ها این وضعیت مطلوب هم هست زیرا امید هرزرفتن توان و مشغولیت بازیگرانی مانند ایران، جنبش‌های اسلام‌گرا و جنبش‌های جهادی سنی ضدغربی را در آنها زنده نگاه می‌دارد.